

“GELİN CANLAR EŞİT OLALIM”
ALEVİLER VE EŞİT YURTTAŞLIK TALEPLERİ

OĞUZHAN KOCA

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

“Gelin Canlar Eşit Olalım”

Aleviler ve Eşit Yurttaşlık Talepleri

Yazar: Oğuzhan Koca

Editör: Ertan Akkaş

Kapak Fotoğrafı: Cemal Şahin, Ankara Sıhhiye, Kasım 2008

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2024 Mart, Ankara

ISBN No: 978-605-7789-53-2

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Repro Bir Matbaacılık Kağ. Rekl. Tasarım Tic. Ltd. Ş[.]

Sertifika No: 47381

İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514. Cad.

No: 23-25 Yenimahalle/ANKARA

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

“GELİN CANLAR EŞİT OLALIM”
ALEVİLER VE EŞİT YURTTAŞLIK TALEPLERİ

OĞUZHAN KOCA

1993'te İstanbul'da doğdu. 2013'te İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde başladığı lisans eğitiminden 2017'de mezun oldu. Aynı üniversitenin Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans derecesini aldı. 2019'da Kırklareli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Görevlendirildiği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'nda 2020 yılından bu yana doktora eğitimine devam etmektedir. Doktora tezinde, eski bir Fransız sömürgesi olan Cezayir'de kamu yönetiminin kuruluşu ve değişimi üzerine bir araştırma yürütmektedir. Çalışma alanları arasında din-devlet ilişkileri, sosyal teoriler, devlet teorileri, sömürgecilik ve Afrika çalışmaları bulunmaktadır.

Başladığımı gören ama bitirdiğimi göremeyen anneme...

Teşekkür

Aleviliğe yönelik kişisel ve akademik bir ilginin sonucunda ortaya çıkan bu kitap, 2020 yılının Haziran ayında tamamladığım yüksek lisans tezimin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir. Hem tez yazım sürecinde hem de bir kitap olarak yeniden ele aldığım süreçte birçok kişinin yardımına başvurdum. Kendilerine ne kadar teşekkür etsem yine de az kalır.

İlk olarak, birlikte bir yüksek lisans tezi hazırlamak istediğimi belirttiğim andan itibaren her hususta gösterdiği anlayıştan dolayı Prof. Dr. Selahaddin Bakan hocama çok teşekkür ederim. Prof. Dr. İştar Gözaydın sayesinde, Alevilerin “eşit yurttaşlığın mütemmim cüzü” olarak gördüğü laiklik konusunda hayli bilgi sahibi oldum. Prof. Dr. Ali Yaman, özellikle görüşmeciler konusunda yönlendirmelerde bulundu. Doç. Dr. Rıza Yıldırım ise Alevi kolektif hafızasının izinin sürülebileceği hatları ve kaynakları işaret etti. Prof. Dr. Mihriban Şengül’ün, metodoloji başta olmak üzere sorduğum en basit sorulara bile yaptığı sabırlı açıklamalar, araştırmanın üstesinden gelmemi kolaylaştırdı. Doç. Dr. Vahap Coşkun, hem araştırma boyunca zaman zaman yazdığım kısımları okuyarak hem de tez jürimde bulunarak içeriğe dair çok kıymetli yorumlarda bulundu. Dr. Mehmet Ertan, Dr. Seren Selvin Korkmaz, Prof. Dr. Mustafa Şen ve Prof. Dr. Birol Caymaz ise tıkanığım anlarda yapıcı yorumlarıyla önümü görebilmemi sağladılar. Prof. Dr. Gökhan Tuncel’in, öğrenciliğimin ilk yıllarından itibaren ufuk açıcı yorumlarından hep faydalandım, ayrıca tez jürimde de yer alarak çok önemli hususlara dikkatimi çekti. Dr. Cemal Salman ve Dr. Volkan Erti’ in kendilerine danıştığım her konuda verdikleri ayrıntılı cevaplar, bir sonraki adıma geçebilmemde çok yardımcı oldular. Saydığım tüm insanlara derinden teşekkür ederim.

En özel teşekkürlerimi ise bütün meşguliyetleri arasında vaktini bana ayıran, düşüncelerini paylaşan görüşmecilere, bu araştırmayı yapabilmem için bana rahat bir çalışma ortamı sağlamaya gayret gösteren eşim Neslihan’a ve hayatım boyunca desteklerini her zaman arkamda hissettiğim anneme, babama ve kardeşlerime sunuyorum.

Ankara
Şubat 2024

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	7
TABLOLAR LİSTESİ	11
KISALTMALAR	13
GİRİŞ.....	15
1. TÜRKİYE’DE YURTTAŞLIK REJİMİ VE ANAYASAL YURTTAŞLIK TARTIŞMALARI	29
1.1. Osmanlı Geçmişi	30
1.2. Cumhuriyet Anayasalarında Yurttaşlık Tanımları	35
1.3. Yurttaşlığın Toplumsal ve Kültürel Pratiği: Sünni-Türklük.....	41
1.4. Türkiye’de Anayasal Yurttaşlık Kavramı Etrafında Yapılan Tartışmalar	48
2. ALEVİLER VE EŞİT YURTTAŞLIK: TALEPLER VE TOPLUMSAL ÇERÇEVELER	53
2.1. Araştırmanın Yöntemi.....	53
2.2. Alevilerin Eşit Yurttaşlık Talepleri	57
2.2.1. “Düzen Liyakat Esasına Göre Değil Biat Esasına Göre”: Kamu Kurumlarında Ayrımcılığın Önlenmesi.....	58
2.2.2. “Zorla Sünniliği Öğretme Dersi”nin Kaldırılması ya da Yeniden Düzenlenmesi	64
2.2.3. “Haram Üzerine Kurulmuş Bir Teşkilât”: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kaldırılması ya da Yeniden Yapılandırılması	77
2.2.4. “Müslümanmanız Diyolarlar Buyurun Camiye”: Cemevlerine İbadethane Statüsünün Verilmesi	91
2.3. Alevilerin Eşit Yurttaşlık Taleplerinin Toplumsal Çerçevesi	101
2.3.1. “Kerbela’dan Beri...”: Alevi Kolektif Hafızası ve Geçmişle Yüzleşme...102	
2.3.2. “Devletin Dini Olmaz”: Laiklik.....	115
2.3.3. “Ne Ayrıcalık Yapılmasını İsteriz, Ne de Ayrımcılık”: Evrensel Değerler	122
SONUÇ.....	131

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Türk Kimliğinin Millet Sisteminde Etnik Kimlikler Arasındaki Konumu	38
Tablo 2: Türk Kimliğinin Cumhuriyet'e Geçişten Sonra Etnik Kimlikler Arasındaki Konumu	39
Tablo 3: Türklüğün Derecelendirilmesi	47

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇNR	: Alevi Çalıştayları Nihai Rapor
a.g.e.	: Adı geçen eser
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
akt.	: Aktaran
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DP	: Demokrat Parti
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSHS	: Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
PSAKD	: Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

GİRİŞ

“Her bir adlandırma eylemi dünyayı ikiye ayırır: Verilen isme uyanlar ve uymayanlar. Böyle bir dâhil etme/dışlama operasyonu, her halükârda, dünyaya uygulanan bir şiddet eylemidir”

Zygmunt Bauman

Bugünkü hâlini almadan önce, yirminci yüzyıl boyunca uluslararası hukukta azınlıkların yurttaşlık durumları üç aşamadan geçmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından (1920) İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna (1945) kadar geçen ilk aşamada önemli olan, uluslararası istikrarın bir şekilde korunabilmesidir. Amaç devletlerin ve kurulan devletler sisteminin ayakta kalmasını sağlamak olduğundan, azınlıkların durumuna da yurttaşlık hakları merkezinde değil, devletler sistemi merkezinde araçsal bir açıdan yaklaşılmıştır. 1990'lı yıllara kadar geçen ikinci aşamada azınlık hakları genel ve evrensel insan haklarının bir parçası sayılmış ve liberal demokrasiler dünyaya yayılıp kurumsallaştıkça, nasıl olsa azınlıkların eşit yurttaşlığının da tesis edileceği düşünülmüştür. Bu yüzden azınlıklara uluslararası hukukta ayrı bir başlık açmaya gerek görülmemiştir. Nitekim bu dönemde imzalanan uluslararası sözleşmeler de devletlere ülkelerindeki ayrımcılığı önlemesini telkin etmekle yetinmektedir. Fakat Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte, özellikle Doğu Avrupa'da kültürel kimliklere bağlı olarak yaşanan çatışmaların artması, azınlıkların yurttaşlığını uluslararası hukukun en acil meselesi haline getirmiştir. Azınlıkların içinde buldukları toplumla kaynaşmalarına dönük beklenti geçerliliğini kesin olarak kaybetmiş, üçüncü aşamada “ayrımcılığın önlenmesi” anlayışından “azınlıkların korunması” anlayışına geçilmiştir.¹ Artık bir grubun azınlık olup olmadığının kararı devletlere bırakılmamakta, azınlık statüsü tanınması dolaşısıyla bir grubun belli birtakım yurttaşlık haklarından yararlanacağı garanti altına alınmakta, bu konuda devletlere ilk iki aşamada olduğu gibi pasif değil, daha aktif bir rol verilmektedir.

Bu gelişmelerin neticesi olarak, 1990'lardan beri, bir toplumda çoğunluğun kültürel özelliklerine sahip olmayan yurttaşların durumu, o toplumun çağdaş ve demokratik bir ülke olup olmadığını tayin etmedeki belirleyici ölçütlerden biri hâline gelmiştir. Azınlıkların hem hukukî düzeyde sahip olduk-

¹ Samim Akgönül, “Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye’de Azınlık Meselesi”, *Alternatif Politika*, 2015, Cilt 7, Sayı 2, s. 213-225.

ları yurttaşlık hakları hem de sahip oldukları bu hakları toplumsal pratiğe yansıtılma imkânları, artık bir ülkeyi yaşanabilir kılan temel göstergelerden biridir. Azınlıkların hakları ve imkânları arttıkça, yurttaşlık ekseninde eşit bir biçimde yaşayabilen bir toplumun taşlarının döşendiği kabul edilmektedir. Bu konuda en belirleyici unsurlar, bir toplumda yurttaşlığın nasıl tanımlandığı (hukukî boyut) ve daha da önemlisi, bunun toplumsal pratiğe nasıl yansıdığıdır (fiilî boyut).

Kuşkusuz azınlıkların durumu göz önünde bulundurulduğunda, yurttaşlığın tarih-üstü bir tanımından bahsedilemez. Toplumsal, siyasal, ekonomik ve düşünsel yaşantıda baş gösteren değişimlerle birlikte yurttaşlığın tanımında da tarih boyunca önemli değişiklikler olmuştur. Fakat yurttaşlığın tanımındaki şartları karşılayanlar ile karşılamayanlar arasında çizilen kalın ve ayırıcı çizgi, tarih boyunca pek incelmemiştir. Antik dönemlerde cinsiyet ve mülkiyetle, feodalizmde unvanlarla, imparatorluklarda sadakatle, ulus-devletlerde ise kültürel aidiyetlerle tanımlanan yurttaşlık, hemen her zaman, anılan ölçütlere sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki sınırları çizen bir role sahip olmuştur.

Antik Yunan *polis*inde yurttaşlık, bir “statü”ye tekabül etmektedir. Fakat bu statü toplumdaki her bireye açık değildir. Örneğin Sparta’da bir kişinin yurttaş sayılabilmesi için taşıması gereken şartlar; arazi sahibi olmak, ekonomik durumu köle çalıştıracak kadar iyi olmak, katı bir eğitim almak, askerî hizmet vermek, yurttaş erdemine sahip olmak ve devlet yönetimine katılmaktır.² Gerektirdiği şartlara bakınca, Antik Yunan’da yurttaşlığın bir tür eşitsizlik üzerine bina edildiği açıkça görülebilir. Nitekim kadınların, kölelerin ve yabancıların siyasal ve kamusal meselelerde fikir beyan etme hakları yoktur. *Poliste* siyaset yurttaşlık şartlarını haiz olanlar tarafından yapılmakta, kararlar yalnız bir grup hak ve ayrıcalık sahibi yurttaş tarafından alınmaktadır. Dolayısıyla eşitlik, yalnızca yurttaş olabilenler için geçerlidir. Toplumdaki herkesin erişemediği bir statü olması dolayısıyla yurttaşlık, ona erişebilenler ile erişemeyenler arasında çizdiği sınırla Antik Yunan’dan başlayarak eşitsizlik üreten bir işleve sahip olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde ise yurttaşlık, Antik Yunan’daki pratikler ile bazı açılardan farklılaşsa da büyük ölçüde benzerlikler taşır. Roma’da yurttaşlığın zeminini kamusal faaliyetler anlamına gelen *res publica* oluşturur. Bu faaliyetlere yalnızca *civitas* olarak adlandırılan erkek ve aile reisi Romalı yurttaşlar katılabilmektedir.³ Bu özelliğiyle Roma’da yurttaşlık, Antik Yunan’da olduğu gibi, siyasal faaliyetlere katılım bakımından -en azından başlangıçta- sayıca az bir grubun yerine getirebildiği bir edimdir.

² Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 18.

³ Artun Ünsal, “Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, ed. Artun Ünsal, TETTV, İstanbul, 1998, s. 5.

Antik Yunan'da *polis*, Roma'da *res publican*, Ortaçağ'da ise Hıristiyan cemaatin üyesi olan yurttaş, topluluğun bir "ulus" şeklinde tahayyül edilmesiyle birlikte bu kez kültürel cemaatin üyesi haline gelmiştir. Bu kültürel cemaatin ulusa, ulusun da egemenliğe ve meşruiyete kaynaklık etmesi neticesinde "azınlık" olarak adlandırdığımız gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Antik Yunan'dan on yedinci yüzyıla dek, yurttaşlığın etimolojik kökeninde *cite*, yani "şehir" ifadesi bulunmaktaydı. İlk dönemlerde yurttaşlığın karşılığı "bir kentte oturan" anlamındaki *citeain* veya *citoien* şeklindeydi. Roma döneminde ise "siyasal bir cemaatin üyesi" anlamına gelen *civis*, *civitas* şeklinde kullanılmıştı.⁴ Uzun yüzyıllar boyunca bu veya benzeri anlamlara sahip olduktan sonra, "yurt/vatan" fikrinin yükselişi ve Jean-Jacques Rousseau'nun da etkisiyle, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren yurttaşlığın anlamı evrime uğradı. Bu evrimden sonra yurttaşlık "bir yurdun/vatanın üyesi" anlamında; Fransızcaya *citoyenneté*, İngilizceye de *citizenship* olarak yerleşti.⁵ Bir yurttaşlık tipolojisinin ana hatlarını kurmaya gayret ettiği çalışmasında Bryan Turner, bu etimolojik dönüşümün sadece isimlendirmede meydana gelen değişikliklerden ibaret olmadığını, bu süreçte yurttaşlığın kapsamının da dönüştüğünü belirtir.⁶ Gerçekten de yurttaşlığın kapsamı öncelikle coğrafi açıdan dönüşmüştür. Antik dönemde birbirini tanıyan, yüz yüze doğrudan iletişim kurabilen, aynı şehirde yaşayan insanlar için geçerli olan yurttaşlık, on sekizinci yüzyıldan itibaren yurdun/vatanın en ücra köşelerindeki, birbirlerinin varlığından bile haberdar olmayan insanları da kapsayacak kültürel bir içeriğe kavuşmuştur.

Ulusun belirişini biraz daha açmak gerekirse, bilindiği üzere Immanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau'dan beri modern devletin meşruiyetine dayanak oluşturmaya başlayan bir "halk egemenliği" ifadesi bulunmaktaydı. İşte Fransız Devrimi ile birlikte egemenlik, somut olarak halka devredildi. Fakat Devrim'in daha büyük etkisi, egemenliği devralan halktan da bir ulus yaratması oldu. Halk siyasal iradenin yegâne dayanağı haline gelince, bu kez ortaya "halkın kimlerden oluşacağı" problemi çıktı ve bu problemi ortadan kaldıran "ulus" oldu.

Ulus hukukun önünde eşit olan yurttaşlardan mürekkep bir bütün olarak kavrama fikri, Aydınlanmacı düşüncenin bir yansımasıdır. Aydınlanma düşüncesine göre, feodal dönemde olduğu gibi, farklı statülerden insanlara farklı hukukî muamelede bulunulamaz. Tüm insanlar akıl ve irade sahibi ol-

⁴ Jacques Bouineau, "Fransa'da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık", *Dersimiz: Yurttaşlık*, haz. Turhan Ilgaz, çev. Yeşim Küey, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 109-110.

⁵ Vahap Coşkun, *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 285.

⁶ Bryan Turner, "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları", *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, ed. Ayşe Kadioğlu, çev. Can Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 124-125.

maları itibariyle aynı öze sahip olduklarına ve akıl ve irade sahibi insanlar da ulusun temelini oluşturduklarına göre, toplumun tamamına aynı hukuk kuralları uygulanmalıdır.⁷ Bu modern hukuk ve yurttaşlık anlayışı, hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş olan toplumsal yapının egemenliğinin çökmesi ve yerine evrensel terimler aracılığıyla tanımlanan, bireyler arası daha eşitlikçi yatay toplumsal ilişkilerin doğması fikrine dayanır.⁸ Bu noktada modern ulus-devlet yurttaşlığı, herkes için eşit bir hukukî statüyü temsil etmektedir.⁹ Bu düşünceye yaslanan modern devlet ile birlikte modern yurttaşlık kurumu da farklı özelliklere mensup insanları bir araya getiren ve şeklen eşitleyen bir “sosyal bağ” olmuştur.¹⁰

Fakat bu düşüncenin problemleri yanı sıra, ulusu kültürel açıdan homojen bir bütün olarak görmesi ve farklı olanların farklılığına kör kalarak düzleştirici bir yaklaşımı barındırmasıdır. Hâlbuki ulus; farklı etnik kökenlerden, inançlardan, farklı dilleri konuşan insanlardan meydana gelir. Dolayısıyla ulus-devlet yurttaşlığı açısından temel sorun, ulusun yekpare ve türdeş bir şekilde tanımlanması¹¹ ve farklı kültürel aidiyetlere mensup olup azınlıkta kalanların fiilen yurttaşlık hak ve pratiklerinden dışlanmasıdır. Diğer bir deyişle Fransız Devrimi’nden sonra inşa edilen ulus-devletin bakışında toplum, farklılıkların paranteze alındığı, kültürel açıdan herkesin “eşit ve aynı” sayıldığı bir küttedir.

Ulus “aşağı” kültürlerin standardize edilmiş, merkezileştirilmiş ve merkezî iktidar tarafından desteklenen bir “yüksek” kültür ile bütünleşmesi¹² olarak kabul edilince, bir sonraki adım, farklı aidiyetlere mensup grupların yüksek kültür adına tarihlerinden getirdikleri yerel aidiyetlerini terk etmeleridir (ki bu, Türkiye’deki ulus-inşa sürecinde Barış Ünlü’nün deyimiyle “Türklük sözleşmesi”¹³ içinde düşünülen yurttaşlardan beklenen en önemli “fedakârlık”tır). Bu çerçeveye göre azınlıkların önünde üç seçenek bulunmaktadır: Ya ulusal kültürü olduğu gibi benimseyecekler, ya kültürel aidiyetlerini terk etmeden ulusal kültüre ters düşen kısımları törpüleyecekler ya da direnç göstererek asimilasyondan etnik temizliğe kadar tüm fiziksel ve sembolik şiddet

⁷ Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, 2. Baskı, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s. 35.

⁸ Bryan Turner, *Eşitlik*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 20. “Modern öncesi devlet, yerleşik olan herkesin tam yurttaş olamayacağını veya bunu beklememelerini açık bir şekilde itiraf eder”. Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 194.

⁹ Filiz Kartal, “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: *Polis*’ten Küresel Düzene”, *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar*, ed. Filiz Kartal, TODAİE, Ankara, 2010, s. 47.

¹⁰ Coşkun, a.g.e., s. 303.

¹¹ Levent Köker, “Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, ed. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 43.

¹² Jean Leca, “Yurttaşlık Üzerine Sorular”, *Birikim*, çev. Gürol Koca, 1993, Sayı 55, s. 61-62.

¹³ Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, 6. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2019.

biçimlerini göze alacaklardır. Örneğin Yves Santamaria, Fransa'da "taşraya özgü ayırt edici nitelikleri küçümseyen devlet, yurttaşları uluslaştırdı"¹⁴ derken, ulus-devletin toplulukları yerel aidiyetlerinden koparan ve ulusun yüksek kültürü etrafında bütünleştiren kapasitesine vurgu yapmaktadır.

Türkiye'deki devlet ve yurttaş ilişkisinin de bu çerçeveden farklı olduğu söylenemez. Türkiye'de toplumu çoğunluğun etnik ve dinsel referanslarına dayanan bir ulus temelinde kavrayan düşünceler, kökleri daha eskilere dayanmakla birlikte, İkinci Meşrutiyet döneminde yükselmiştir. Fakat Cumhuriyet ile birlikte ulusun "Türkçe konuşan Hanefi Türk" toplumsal tabana/çoğunluğa dayandığı göz önünde tutularak bir sonraki adımda buna uygun yurttaş tipinin inşasına geçilmiştir. Cumhuriyet boyunca, konjonktüre göre bazen Türklük, bazen de Sünnilik-Hanefilik öne çıksa da çoğunlukçu yaklaşımda devlet ve yurttaş ilişkisi açısından bugüne dek önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

İşte bu araştırmanın ilk amacı, ulus-devlet yurttaşlığının çoğunlukçu/ulusal kültür temelinde tanımlandığı ve uygulandığı durumlarda, azınlıkların yurttaşlık ekseninde eşit bir yaşam için ne tür taleplerde bulduklarını ve bu taleplere arka plan oluşturan toplumsal çerçevelerin¹⁵ neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu araştırma için örnek azınlık grup¹⁶ olarak Aleviler seçilmiştir. Alevilerin seçilmesindeki esas neden, inançlarını/kültürlerini devam ettirebilmek için yüzyıllardan gelen bir politik bilince sahip olmalarıdır. Bu durum, Alevileri, çoğunlukçu ulusal kültür karşısında homojenleştirilmeye veya kendilerinin deyimiyle "asimile olmaya" karşı son derece duyarlı bir hâle getirmiştir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Kürtlerin de

¹⁴ Yves Santamaria, "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, ed. Jean Leca, çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22.

¹⁵ "Eşit yurttaşlığın toplumsal çerçeveleri" şeklindeki kavramsallaştırma, sosyolog Maurice Halbwachs'tan ilhamla kullanılmaktadır. Bununla ne kastedildiği Alevilerin eşit yurttaşlık taleplerinin toplumsal çerçeveleri sıralanırken ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

¹⁶ Çalışma boyunca kullanılacak olan "azınlık" tanımı, İtalyan hukukçu Francesco Capotorti'ye aittir. Bu tanıma göre "sayıca bir devletin geri kalan nüfusundan az, hakim olmayan konumda, sahip oldukları etnik, dinsel veya dilsel özellikleriyle nüfusun geri kalanından ayrılan ve kültürlerinin, geleneklerinin, dinlerinin ve dillerinin korunması için üstü kapalı da olsa bir dayanışma ruhu sergileyen grup" azınlık olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations Study Series, New York, 1991, s. 9. Capotorti'nin tanımı, bir gruba azınlık diyebilmenin beş temel şartı olduğunu ileri sürer: Sayıca az olmak, egemen/çoğunluk konumunda bulunmamak, ülkenin yurttaşı olmak; etnik, dinsel veya dilsel olarak çoğunluktan farklı özelliklere sahip olmak ve bu özelliklerini devam ettirebilmek için bir bilince sahip olmak. Bu şartlara bakıldığında Alevilerin bunların tamamını karşıladığı görülebilmektedir. Bunun yanında görüşme yapılan Alevilerin tamamına yakını, kendilerini azınlık olarak kabul etmemektedir ki bunun da sebepleri aşağıda açıklanmıştır. Azınlık tanımlarıyla ilgili daha derinlemesine tartışmalar için bkz. Olgun Akbulut, *Barış İçinde Birlikte Yaşamın Hukuk Zemini*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008.

özellikle yirminci yüzyılın başından itibaren, hem etnik hem dinsel hem de dilsel olarak yurttaşlık hak ve imkânları bağlamında sorunlar yaşadığı yadsınamaz. Fakat bir bölgede de olsa çoğunluk hâlinde yaşayabilmeleri sayesinde kültürel özelliklerini korumaları Alevilere nazaran daha mümkün olmuştur. Aleviler ise Dersim bölgesi haricinde ülkenin hiçbir yerinde çoğunluk hâlinde yaşamamaktadırlar. Bu yüzden Selçuklu Devleti döneminden, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi kurumsallaşmasının hızlandığı yıllardan bugüne dek sürekli bir biçimde baskılara maruz kalmaları, topluluğun ritüellerinden siyasal tercihlerine kadar kimliklerinin şekillenmesinde kurucu bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'e ve ulus-devlete geçişle birlikte yurttaşlığın çoğunluğun etnik-dinsel mensubiyetine referansla tanımlanması ve ulusun/devletin buna göre inşası, Alevileri eşit yurttaşlık vurgusu en güçlü azınlık grup olarak öne çıkarmıştır. Gayrimüslimler ise yine kökleri eskilere dayanmakla birlikte, daha Milli Mücadele dönemindeyken tahayyül edilen ulusun dışına itilmişlerdir. Kendilerine tanınan 'millet' statüsü ulus-devlete geçince 'azınlık' olarak evrilmiş, "Müslümanlar birliği" olarak tanımlanan yeni ulusun homojenleştirilebilmesi amacıyla çeşitli araçlarla topraklardan çıkarılmışlardır.

Alevilerin eşit yurttaşlık taleplerini ve bu taleplere toplumsal çerçeve oluşturan arka planları ortaya çıkarabilmek için etnografik bir yöntem takip edilmiştir. Etnografi, en geniş anlamıyla, düşüncelerinden ve davranışlarından hareketle bir topluluk hakkında betimlemeler ve açıklamalar getirmek olarak tanımlanabilir. Etnografik araştırma sürecinde John Creswell'in sıraladığı yedi adım takip edilmiştir. Veri toplamak içinse yarı yapılandırılmış seçkin görüşmeleri kullanılmıştır. Seçkin görüşmeleri, ele alınan konuya bağlı olarak topluluk içinde herkesin aynı bilgi, görüş ve tecrübeye sahip olmadığından hareket eder ve bazılarının, araştırılan konuyla ilgili daha fazla birikime ve temsiliyete sahip olduğunu savunur. Aleviler arasında eşit yurttaşlık mücadelesi yürüten, bu mücadeleye yön veren, hukukî süreci takip eden, topluluğun dinsel ve gündelik ihtiyaçlarının karşılanması için derneklerde ve vakıflarda yöneticilik yapan, gençlik yıllarından beri Alevi siyasal hareketinin içinde bulunan ve Alevi inancını ve politik duruşunu farklı yönlerinden tanımlayan toplam on beş Alevi seçkini ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kitap, Alevilerin eşit yurttaşlık talepleriyle bu taleplerin toplumsal çerçevelerini ortaya koymakla yetinmemektedir. Kitabın ikinci amacı da bu talepleri ve çerçeveleri, Jürgen Habermas tarafından geliştirilen "anayasal yurttaşlık"¹⁷ kavramıyla açıklamaktır. Daha önce belirtildiği gibi, 1980'li ve 1990'lı

¹⁷ Almanca'da "*verfassungspatriotismus*", İngilizcede ise "*constitutional patriotism*" şeklinde ifade edilen kavram, Türkçe'ye "anayasal vatandaşlık" veya "anayasal yurttaşlık" şeklinde çevrilmiş ve büyük ölçüde bunlardan biri kullanılmıştır. "*Verfassungspatriotismus*" veya "*constitutional patriotism*"'in tam olarak Türkçe'ye çevrilmiş hâli "anayasal yurtseverlik" veya "anayasal

yıllardan sonra çeşitli azınlık grupların kültürel haklarına ve kimliklerine dönük farkındalıkları ve talepleri yükselişe geçmiştir. Buna paralel olarak azınlıkların taleplerinin daha demokratik bir çerçeveden karşılanabilmesi için çeşitli yurttaşlık tipolojileri ortaya atılmıştır: Küresel yurttaşlık,¹⁸ ekolojik yurttaşlık,¹⁹ çok kültürlü yurttaşlık,²⁰ radikal demokratik yurttaşlık,²¹ yeni cumhuriyetçi yurttaşlık,²² esnek yurttaşlık²³ bu tipolojilerden bazılarıdır. Jürgen Habermas tarafından tanınır kılınan “anayasal yurttaşlık” da klasik ulus-devlet yurttaşlığına alternatif oluşturularak azınlık-yurttaşlık ilişkisini daha eşitlikçi bir çerçeveye oturtma çabalarından biridir.

Anayasal yurttaşlık kavramının tartışmaya açıldığı coğrafi ortam, Hitler sonrası Almanya’dır. Başlangıçta bazı Alman entelektüeller tarafından ülke-lerinde yaşanan faşist yıkımın bir daha yaşanmaması için ortaya atılan, 1980’li yılların sonlarında “birleşik bir Avrupa” için de önerilen, 2000’lerde ise kültürel çeşitliliği haiz heterojen toplumların barış içinde yaşayabileceği düşünceyle Jan-Werner Müller, Craig Calhoun gibi düşünürlerin çalışmalarıyla çerçevesi daha da genişletilen anayasal yurttaşlık, yıkıcı bir felaket getirebilen ulusal değerler ile aidiyet ve sadakat yaratmada her zaman başarılı olamayabilen evrensel değerler arasında bir denge kurmaya çalışır.

Anayasal yurttaşlık, “farklı dinsel ve etnik gruplara bölünmüş olan ülkelerde, yurttaşlık dayanışması nasıl güçlendirilebilir?”²⁴ sorusuna bir yanıt çabasıdır. Bir toplumda ulus dayanışmasının dışlama içermeyen siyasal düzenle

vatanseverlik” şeklindedir. Bu çalışma boyunca ise kavram, “anayasal yurttaşlık” şeklinde kullanılacaktır. Fakat bu kullanım, orijinal anlamından bir sapma olduğu anlamına gelmemelidir. Görüşmeciler “eşit yurttaşlık” ifadesine başvurdukları için, okuma zorluğunun ve kavram karmaşasının önüne geçmek amacıyla, orijinal kavram kitap boyunca “anayasal yurttaşlık” olarak kullanılmıştır.

¹⁸ Richard Falk, “The Making of Global Citizenship”, *The Condition of Citizenship*, ed. Bart van Steenbergen, SAGE Publishing, Londra, 1994, s. 131-133.

¹⁹ Bart van Steenbergen, “Towards a Global Ecological Citizen”, *The Condition of Citizenship*, ed. Bart van Steenbergen, SAGE Publishing, Londra, 1994, s. 147-149.

²⁰ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

²¹ Chantal Mouffe, “Democratic Citizenship and the Political Community”, *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, ed. Chantal Mouffe, Verso Publishing, New York, 1992.

²² Herman van Gunsteren, “Four Conceptions of Citizenship”, *The Condition of Citizenship*, ed. Bart van Steenbergen, SAGE Publishing, Londra, 1994, s. 42-43.

²³ Aihwa Ong, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*, Duke University Press, London, 1999, s. 1-4.

²⁴ Jan-Werner Müller, *Anayasal Yurtseverlik*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2012, s. 25.

nasıl ilişkilendirilebileceği problemi²⁵ önce Almanya’da, ardından Avrupa’da anayasal yurttaşlık fikrine giden yolu açmıştır. 1960’lı yılların sonlarına gelindiğinde, hâlâ yıkıcı Alman milliyetçiliğine alternatif olabilecek, Almanya’yı bir arada tutabilecek, insanlara siyasal bir aidiyet hissi verebilecek bir kavramın olup olmadığına ilişkin tartışmalar hararetli bir şekilde devam etmektedir.²⁶ Karl Jaspers ve Rudolf Smend’in çalışmalarını²⁷ inceleyen Dolf Sternberger, 1970’li yılların başlarında *verfassungspatriotismus*, Türkçedeki tam karşılığı “anayasal yurtseverlik” olan kavramı kullanan ilk kişi olmuştur. Sternberger’e göre Yahudi soykırımını yaşayan Almanya’da, etnik içeriğinden dolayı Nazi geçmişine ilişkin çağrışımında bulunduğu için ulus kavramına atıfla bir toplumsal dayanışma inşa etmek mümkün değildir.²⁸ Bu yüzden de anayasal bir devlet içinde yurtsever bir halet-i ruhiyeyi savunmuş²⁹ ve özgür bir kamusal iletişim³⁰ ile belirlenip ifadesini anayasada bulacak değerlerin sivil bir din gibi uygulanmasıyla düşünsel ve kültürel çeşitliliğin bir arada yaşayabileceğini ileri sürmüştür. Sternberger, argümanının geçerliliğini arttırmak adına Aristoteles’ten Hannah Arendt’e kadar yurttaşlığın tarihi çalışmalarını incelemiş, on yedinci yüzyıla kadar yurttaşlık ile ulusal aidiyet arasında herhangi bir ilişki olmadığını öne sürmüştür. Diğer bir deyişle yurttaşlık ile ulus, aslında on yedinci yüzyıla kadar birbiriyle çakışmamaktadır. Bu yüzden de yurttaşlık ile kültürel aidiyet arasındaki çakışmanın kavramsal değil, tarihsel olduğunu belirtir.

Habermas anayasal yurttaşlığa ilişkin görüşlerini ilk kez 1986’da, “tarihçiler tartışması” sırasında dile getirmiştir. Bu tartışmanın fitilini ateşleyen ise 1983-1984 yıllarında Batı Almanya topraklarına *Pershing* isimli nükleer füzele-

²⁵ Tolga Karabulut, “Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurtseverlik Kuramları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 69, Sayı 4, s. 882.

²⁶ Ece Göztepe, “Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve “Göçmen Forumu” Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt 52, Sayı 4, s. 230.

²⁷ Bkz. Karl Jaspers, *Suçluluk Sorunu: Almanya’nın Siyasal Sorumluluğu Üzerine*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁸ Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, “Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, ed. Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 21-22.

²⁹ Dolf Sternberger, “Verfassungspatriotismus”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1979’dan aktaran Jan-Werner Müller, *Anayasal Yurtseverlik*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2012, s. 30.

³⁰ Bkz. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, çev. Mustafa Tüzel, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2019. Habermas’ın kuramı için bkz. Murat Özbek (der.), *Rawls-Habermas Tartışması: Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?*, çev. Murat Özbek, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009; Anthony Giddens, “Jürgen Habermas”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, der. Quentin Skinner, 3. Baskı, çev. Ahmet Demirhan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 157-178; Patrick Baert, “Jürgen Habermas”, *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler*, der. Bryan S. Turner ve Anthony Elliott, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 127-139.

rin yerleştirilmek istenmesiydi. Bu da ülkede bazı muhalefet hareketlerine neden oldu. Dönemin Helmut Kohl gibi bazı önde gelen Hıristiyan Demokrat siyasetçileri milliyetçi temalara başvurunca, Nazi geçmişiyile yüzleşmek zorunda kaldılar. Aynı anda hem muhalefeti bastırmak isteyen hem Nazi propagandası yapmaktan kaçınmaya çalışan ama aynı zamanda milliyetçi temaları da sık sık dile getiren Şansölye Kohl ve etrafındakilerin açıklamaları, konunun eksenini bir anda kaydırarak tarihçiler tartışmasının ortaya çıkmasına neden oldu.³¹ Tartışmalarda iki ana grup belirdi. Ernst Nolte'nin şahsında somutlaşan sağ grup, Nazizm'i tarihsel temelleri bulunmayan, Alman kültürüyle herhangi bir bağlantısı olmayan bozuk ve çarpık bir ara dönem olarak açıklamaktaydı. Habermas'ın temsil ettiği sol grup ise Alman tarihinde ve kültüründe Nazizm'i ortaya çıkaran temalara değinerek geçmişle yüzleşme yoluyla toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için esas tartışılması gerekenlerin bu temalar olduğunu savunuyordu. Nolte, yazılarında, Nazizm'i Bolşevizm ve Stalinizm'e karşı bir tür savunma refleksi bağlamında açıklamaya çalıştı.³² Sağcıların tartışmadaki nihai amacı, ortaya çıkan hataları dışarıdan gelen etkilere ve gelip geçici sebeplere bağlayarak Alman ulusunun tarihini olumsuzluklardan arındırmak olduğu için, Nazi dönemine şeytanî damgalar vurmaktan da vazgeçilmesini salık veriyorlardı. Habermas ise felaketin Alman tarihi için basit bir çılgınlık anı ile açıklanamayacağını ve toplumun gurur duyacağı bir geçmiş üretme taktiğinin boşuna ve gerici olduğunu³³ ileri sürdü. Alman ulusal kimliği, Habermas'a göre sorunsuz bir alana tekabül etmiyordu. Nihai çözüm olarak ise tek özdeşleşme biçiminin her türlü kültürel tekelciliği dışlayan, demokratik kurumlarla güvence altına alınmış anayasal yurttaşlık olabileceğini belirtti.³⁴ Dolayısıyla Almanya'yı evrensel değerlerden yalıtılmayacak tek yurttaşlık modeli, Habermas'a göre anayasal bir temelde örgütlenmiş olmalıydı.

Tarihçiler tartışmasının akabinde Habermas, anayasal yurttaşlığı bu kez ortak bir iktisadi pazar olarak değil politik bir proje olarak düşündüğü Avrupa için önerdi ve kavram popülerliğini de bu dönemde kazandı. Avrupa Birliği (AB) ideali çerçevesinde yurttaşlık kurumunu değerlendirdiği yazısında,³⁵ Avrupa'da yurttaşlık ile ulus arasındaki bağın iyice kesildiğinin göstergesi niteliğinde birkaç gelişmeye dikkat çekti: Doğu ve Batı Almanya'nın birleşme-

³¹ Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 150.

³² Matthew Specter, *Habermas: Entelektüel Bir Biyografi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.190.

³³ James Gordon Finlayson, *Habermas*, çev. Talat Kılıç, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 181.

³⁴ Jürgen Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung: Kleine Politische Schriften VI*, Suhrkamp Presse, Frankfurt am Main, 1987, s. 133'ten akt. Specter, a.g.e., s. 194.

³⁵ Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", *Citizenship: Critical Concepts*, ed. Bryan Turner ve Peter Hamilton, Routledge, Londra ve New York, 1994.

si, farklı Avrupa ülkelerinin AB çatısı altında bir araya gelmesi, Doğu Avrupa'da etnik çatışma sonrası kurulan yeni devletlerin bile AB çatısında yer almak istemesi gibi gelişmeler,³⁶ Habermas'a göre yurttaşlığın ulus dairesi dışında düşünölmeye başlandığının göstergeleriydi. Hal böyleyken Avrupa, ortak para birimi gibi iktisadi temalarla birbirine bağı kaldığı sürece yurttaşlar arasındaki varlığını sürdüremeyecekti.³⁷

Habermas'ın ortaya koyduğu görüşte kültürel vurgusu yüksek ve geçmişe dönük bir Avrupa yerine, rasyonel ve geleceğı inşa eden Avrupa bulunur. Düşüncesinin ardında, farklı dinlerden, geleneklerden, uluslardan gelen halkların siyasal ve rasyonel ittifaklar kurabileceğı varsayımı yer alır.³⁸ Diğer bir deyişle, bir Alman yurttaşının ya da bir İtalyan yurttaşının bu projede kendi uluslarına olan aidiyetleri ve mensubiyetleri devam edecektir fakat aynı zamanda AB'nin de anayasal açıdan yurttaşı olacaklardır. Burada Habermas, siyasal birlikteliğın kültürel birlikteliğe göre daha tercih edilebilir olduğunu düşünmektedir.³⁹

Sıra anayasal yurttaşlığın ardında yatan siyasal, tarihsel ve toplumsal kabulleri temellendirmeye gelince Habermas, bu kavramı ulus, ulus-devlet, milliyetçilik gibi temalar etrafında yaptığı açıklamalar üzerine inşa eder. Habermas'ın en kritik kabullerinden biri, devlet-ulus-yurttaş üçlüsünün ancak on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki gelişmelerle birlikte kaynaştıkları fikridir. Bir yandan devletin ulusun ifadesi olarak beliriş, diğer yandan da ulusun devletin meşruiyetinin kaynağı olarak ortaya çıkışı şeklinde çift yönlü olarak birbirini besleyen bu süreç, kültürel sabiteler etrafında türdeş bir toplum inşa etmeye çabalamış, yurttaşlığı da ulusu karan harç olarak kurgulamıştır: "On sekizinci yüzyıl öncesinde, kuşkusuz, yurttaş olmak ve ulus olmak arasında hiçbir bağı kurulamazdı, çünkü ikisi de farklı sosyopolitik varlıklarla ilintiliydi. (...) Ortaçağda yurttaşlar, ülkelere veya etnik olarak ayırt edilebilecek bölgelelere değil yerel yönetimlere bağılıydı. (...) On sekizinci yüzyıla kadar "ulus" sözcüğünün bugünkünden farklı çağrışımları vardı. Daha sonra "ülke" veya "yurt" ve orada yaşayan halk ile eş anlamlı olmaya başladı. Dolayısıyla da nasıl ki "yurttaş" sözcüğü, yerel yönetim bağlamından çıkıp devletle bağılantılandırılır olduysa "ulus" sözcüğü de aynı şekilde devletle ilişkilendirildi".⁴⁰

Bu tarihsel gelişmelerin neticesinde yurttaşın ikili bir anlamı doğmuştur: Yeni düzende yurttaş, onu şeklen hukukun önünde eşitlemesi karşılığında yerel bağlarından koparılmış ve varlığını etnik, dinsel, dilsel temalara borçlu

³⁶ Şerif Esendemir, *Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular Yeni Arayışlar*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008, s. 98.

³⁷ Jürgen Habermas, "Why Europe Needs A Constitution?", *New Left Review*, 2011, Sayı 11, s. 5.

³⁸ Kaya ve Tarhanlı, a.g.e., s. 22.

³⁹ Vahap Coşkun, "Anayasal Vatandaşlık", *Radikal*, 02.09.2007

⁴⁰ Heater, a.g.e., s. 134.

olan ulus temelinde tanımlanmıştır.⁴¹ Habermas'a göre tüm bu tarihsel süreçten çıkarılması gereken sonuç, yurttaşlığı mutlaka ulus gibi sınırlayıcı bir çerçeveden düşünmenin tarihsel bir zorunluluk olmadığıdır⁴² çünkü ancak Fransız Devrimi'yle birlikte *ethnos* ve *demos* arasında bir bağ kurulduğunu belirtir. Bu dönemde yükselişe geçen milliyetçilik, insanlara bir aidiyet ve uğruna mücadele edilecek bir amaç vermiştir. Aynı kültürel özelliklere sahip insanların bir araya gelerek kurdukları ulus-devletler veya ulus-devletin o topraklarda yaşayan insanlara biçtiği ortak kültür,⁴³ yabancı olan her şeyden korunma fikrini doğurmuştur. Yabancı olan her şeyden korunma fikri, etnik ve dinî azınlıkları dışlamak için ulus-devletin bir aracı haline gelmiştir.⁴⁴ Günümüzde göç, cinsel tercih ve mikro kimlikler, kültürel çeşitliliğin artmasındaki başat unsurlardır. Bunlara dayanan kültürel taleplerin tetiklediği günümüz dünyası, on sekizinci yüzyıldaki "eşit ve aynı" yurttaş profilinden "eşit ve farklı" düşüncesine⁴⁵ doğru yol almaktadır. Bir toplumun ancak anayasasının kültürle özdeş hale getirilmemesi sayesinde ilerleyebileceğini belirten⁴⁶ Habermas'a göre reçete, toplumun anayasa etrafında billurlaşan değerlere olan bağlılığını tesis etmekte yatar:

"Tarihsel nedenlerden dolayı birçok ülkede, kültürel kökene bakılmaksızın, tüm devlet vatandaşları tarafından tanınma talebinde bulunan genel siyasi kültür ile çoğunluk kültürü arasında bir füzyon oluşmuştur. Eğer aynı toplum içerisinde, kültürel, etnik ve dinsel açıdan farklı yaşam biçimleri diğerleriyle -ve birbirleriyle- eşit olarak var olma hakkına sahip olacaksa, bu füzyonun çözülmesi gerekir. (...) Eşit haklı bir arada varoluşun yegâne önkoşulu, korunan inançların ve uygulamaların, geçerli anayasa ilkeleriyle çelişmemesidir. (...) Bu yorumlamaların temelinde, milliyetçilikten çok, "anayasa bağlılığı" esastır".⁴⁷

⁴¹ Jürgen Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, çev. İlknur Aka, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 21.

⁴² Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity", *The Condition of Citizenship*, ed. Bart van Steenberg, SAGE Publishing, Londra, 1994, s. 23.

⁴³ Birincisi Alman, ikincisi Fransız ulus-inşa modeline denk gelir. Her iki model de günün sonunda farklı olanı, yabancıyı dışlama refleksi gösterir çünkü temellerinde milliyetçi ideoloji yer alır. Bkz. Rogers Brubaker, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhü*, çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi, Ankara, 2009.

⁴⁴ Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, s. 19.

⁴⁵ Fazıl Hüsnü Erdem, "Anayasal Vatandaşlık ve Yeni Anayasa", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2012, Cilt 17, Sayı 66, s. 51-52.

⁴⁶ Specter, a.g.e., s. 216. Karşı görüş için bkz. Bernard Yack, "The Myth of the Civic Nation", *Theorizing Nationalism*, ed. Ronald Beiner, State University of New York Press, New York, 1999.

⁴⁷ Habermas, "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, s. 26.

Günümüzün kültürel çeşitliliği yüksek toplumlarında Habermas, artık bir tür “hoşgörü siyaseti”nin elzem haline geldiğini belirterek reçeteyi bir başka yerde de şu şekilde sunar:

“Farklı etnik cemaatlara, dil gruplarına, mezheplere ait hayat tarzlarının aynı haklara sahip olarak bir arada yaşamasını gaye edinen bir siyaset, tarihi bir geleneğe sahip olan milli-devlet bünyesinde zor ve sıkıntılı bir süreç başlatmaktadır. Bütün vatandaşların ülkelerindeki siyasi kültürle aynı ölçüde özdeşleşebilmeleri halinde, milli-kültür mesabesine yükselmiş olan çoğunluk kültürü genel siyasi kültürle olan tarihi beraberliğini bozmak zorunda kalacaktır. Siyasi kültürün çoğunluk kültüründen kopuş süreci başarıya ulaştığı ölçüde, vatandaşlar-arası tesanüt [dayanışma] daha soyut esaslara dayanan “anayasal vatandaşlığa” dönüşecektir. Bu kopuş süreci, başarılı sonuçlanmadığı takdirde cemiyeti, birbirini karşılıklı olarak yok etmeye çalışan alt-kültürlere bölecektir. Bu süreç her halükarda bir soy-birliği cemaati olan milletin özünü teşkil eden müşterek vasıfların dibini oymaktadır.”⁴⁸

Habermas’ın önerisi, siyasal sadakatin çoğunluğun dünya görüşüne dayanan egemen siyasal kültüre değil de toplumdaki tüm grupların kamusal alanda bir araya gelerek belirledikleri ve anayasaya yerleştirip uyguladıkları bağlayıcı ilkelere yönelmesini dile getirmektedir.⁴⁹ Diğer bir deyişle, ulus-inşa süreçlerinde edinilen tecrübeye göre, ulusal kültür çoğu zaman kaçınılmaz biçimde toplumun çoğunluğunun yaşam tarzına dayanmıştır ve azınlıkta kalan grupların eşitliğini ve özgürlüğünü tesis etmenin yolu, soyut ve kapsayıcı ilkelere dayanan bir siyasal kültür ve siyasal sadakat inşa etmektir. Anayasal yurttaşlığın üstlenebileceği rol de bu noktada ortaya çıkar: Azınlıkta olanların da siyasal kültüre dâhil olabilmeleri ve kamusal alanda eşit bir biçimde yer alabilmeleri için, yurttaşlık kültürel değil siyasal bir içeriğe sahip olmalıdır. Bu yüzden anayasadaki tanımından gündelik pratiklerine kadar yurttaşlık, yalnız çoğunluğu değil, tüm kültürel grupları kapsayacak şekilde ele alınmalıdır.

Tüm bu içerimlerine karşın, anayasal yurttaşlığın bir toplumun tüm problemlerini tek başına çözebileceği gibi bir iddiada bulunup kavrama taşıyamayacağı bir yükü de yüklememek gerekir. Müller’in deyişiyle anayasal yurttaşlık, başlı başına bir adalet teorisi değildir. Bir “bağımlı kavram” olarak daha geniş bir toplum teorisinin bir parçası olarak düşünülmalıdır.⁵⁰ Anayasal yurttaşlık topluma ahlaki yönde bir çağrı yapmakla birlikte, yalnızca sınırlı bir

⁴⁸ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, çev. Medeni Beyaztaş, 2. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 95-96.

⁴⁹ Bu boyutuyla anayasal yurttaşlığın, insan haklarını toplumdaki herkese mâl etme amacını güden Kantçı cumhuriyetçi geleneği izlediği söylenebilir. Kant’ın “kozmpolit hak” üzerine olan görüşlerinin bir okuması için bkz. Seyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. Berna Akkıyal, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35-57.

⁵⁰ Müller, a.g.e., s. 22.

anlama sahiptir ve uygulamada da genel bir demokratikleşme programının yurttaşlık boyutu olarak değerlendirilmelidir.

Bu yönüyle anayasal yurttaşlığın, olanı açıklamaktan ziyade olması gerekeni işaret ettiği söylenebilir. Farklı grupların, diyalog kanallarını kullanarak siyasal bir zeminde bir araya gelebileceğini ve rasyonel, çoğulcu, kapsayıcı bir toplum inşa edebileceğini baştan kabul eder. Normatif, geleceğe dönük bir boyuta sahiptir. Aynı unsurlar, Alevilerin eşit yurttaşlık talepleri için de geçerlidir. Bu talepler, Alevi inancına mensup olmanın ne ayrıcalığına ne de ayrımcılığa yol açmadığı, eşitlikçi ve geleceğe dönük bir toplum tasavvuruna ışık tutar. Anayasal yurttaşlığın öne sürdükleriyle Alevilerin eşit yurttaşlık talepleri, yalnız normatif olmaları anlamında değil, mevcut eşitsiz yapının temellerini göstermeleri bakımından da örtüşürler: Hem anayasal yurttaşlığın hem de Alevilerin argümanları, ulus-devlet yurttaşlığının etno-dinsel bir tanıma ve pratiğe sahip oldukları konusunda hemfikirdirler. Her ikisi de pozitif ayrımcı uygulamaların değil, herkes için geçerli olan evrensel ilkelerin⁵¹ hayata geçmesini bekler. Her ikisi de çoğunluğun geçmişiyle yüzleşmesinde ısrarcıdır. Yine her ikisi de anayasanın toplumsal hayattaki yerine merkezî önem atfeder.

Türkiye’de anayasal yurttaşlık kavramı etrafında yapılan tartışmalar, kuramsal açıdan görece derin fakat ampirik açıdan son derece yüzeysel durumdadır. Bu kavramın azınlık gruplar açısından politik ve akademik bir karşılığının olup olmadığına ampirik düzeyde bakılmamıştır. Alevilerin yurttaşlık durumlarına gelince, bu konuya doğrudan odaklanan tek çalışma, Türkiye’de ulus-inşa sürecinde kamusal alana yansıyan iki farklı milliyetçilik söylemi bakımından, Kemalist-seküler milliyetçilik ve muhafazakâr-popülist milliyetçilik bakımından Alevilerin nasıl konumlandırıldığına odaklanmıştır.⁵² Dolayısıyla hem Alevilerin yoğun bir mücadeleye ve hafızaya dayanan eşit yurttaşlık taleplerine derinlemesine bakan hem de bu taleplerin açıklanmasında ve belki de karşılanabilmesinde önemli bir zemin sağlayan anayasal yurttaşlığı ampirik temelde tartışan bir araştırmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu kitapla da literatürdeki bu boşluğa mütevazı bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

⁵¹ Habermas’a göre ahlaki açıdan evrensellik; yaşam tarzımızı başkalarının meşru taleplerini dikkate alarak görelileştirmek, “öteki”lere onların kendilerine özgü taraflarını yadsımadan kendi haklarımızı aynen tanımak, kimsenin kendi kimliğini herkes için geçerli bir hale getirmeye ve ondan sapanı dışlamaya çalışmamasıdır. Taner Timur, *Habermas’ı Okumak*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 148.

⁵² Kâzım Ateş, *Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler: “Öz Türkler” ve “Heretik Ötekiler”*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2011.